

THEOLOGIA BIBLICA

- Adorjáni Zoltán: *Philo, Pro Judaeis defensio. Eusebiosz: Praeparatio evangelica VIII. 11,1–18 fordítása* 597
Geréb Zsolt: *Pál apostol egyházszemlélete az első Thesszalonikai levélben* 608

THEOLOGIA PRACTICA

- Sógor Árpád: *Teológiai hallgatók pályaszocializációja* 617

THEOLOGIA SYSTEMATICA

- Visky S. Béla: *Teodíceá-kísérletek a kortárs teológiában* 644
Pásztori Kupán István: *A Szentlélek mint a Fű Anyja? A Héberék szerinti evangélium egyik részletének Origenész és Hieronymus szerinti magyarázata* 677

HISTORIA ECCLESIAE

- Bellághné Nagy Rózsa: *Mecenatúra Bod Péter korában* 684
Kolumbán Vilmos József: *Backamadarasi Kiss Gergely szerepe a népiskolák reformjában* 692
Vida Lajos: *Hajdúszoboszló és a Thököly-felkelés* 706
Buzogány Dezső: *Thököly Imre és Erdély* 712

VARIA

Bibliopolium

- Lészai Lehel: *Vermes Géza: Jézus és a judaizmus világa* 718
Kurta József Tibor: *Jan-Andrea Bernhard: Rosius à Porta (1734–1806)* 720
Balogh Brigitta: *Geréb Zsolt: Újszövetségi tanulmányok (1969–2004)* 722
Adorjáni Zoltán: *Zsók Béla: Az andrásházi reformátusok két évszázada* 725

Novum

- A Studiorum Novi Testamenti Societas 60. kongresszusa* 729
A 4. Ortodox–Protestáns–Római Katolikus Újszövetségi Találkozó 730
150 éves a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara 730
Adorjáni Zoltán: *Miről beszélünk? THEMA Tanulmányi Napok* 731
Guttman Mihály: *Kő-Kantáta* 733
Adorjáni Zoltán: *30 éves az új fordítású protestáns Biblia* 735
Bodó Márta: *Az élet – érték és feladat. Tudósítás a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Karának Teológiai Napok rendezvényéről (2005. november 10–11.)* 739
Adorjáni Zoltán: *15 éves a kolozsvári református egyházi rádiószolgálat* 740
A kolozsvári és gyulafehérvári teológiai tanárok találkozója 751

E számot Adorjáni László fényképeivel illusztráltuk

ISSN 0254-4458

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa
Felelős szerkesztő: dr. Buzogány Dezső (email: buzogany@proteo.cj.edu.ro; tel: 0744-254-208)
Főszerkesztő: dr. Adorjáni Zoltán (email: adorjani@proteo.cj.edu.ro; tel: 0744-989-052)
Szerkesztőség és kiadóhivatal: 400079 Kolozsvár, Király utca (str. I. C. Brătianu) 51. sz.
Telefon: 0264-592-453
Bankszámla: BCR Cluj – RO84RNCB220000018665001

Megrendelés a szerkesztőség címén
e-mail: iratterjesztes@reformatus.ro

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza



Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjában
Felelős vezető: Tonk István

A Szentlélek mint a Fiú Anyja?

A *Héberék szerinti evangélium* egyik részletének
Origenész és Hieronymus szerinti magyarázata

Az ún. *Héberék szerinti evangélium* tanulmányozása közben Origenész *János-kommentárjának* második könyvében (mely Alexandriában keletkezett 226 és 229 között) olyan hivatkozásra bukkantam, mely érdekes megvilágításba helyezte azt a kérdést, hogy némely korai keresztyének miképpen értelmezték a Szentléleknek Isten Hármasságán (ti. a Szentháromságon) belül betöltött szerepét. János evangéliuma prológusának magyarázata közben Origenész így fogalmaz:

Többféleképpen igyekeztünk világossá tenni, hogy ha minden ő általa [ti. az Ige által] lett, akkor a Lélek is ő általa lett és egynek tekintendő mindazon [dolgok] közül, melyek alá vannak rendelve annak, aki által lettek, még akkor is, ha egyesek pár szóval bennünket össze akarnának zavarni, hogy ellenkező véleménnyel legyünk.

Ha ugyanis valaki ragaszkodik a *Héberék szerinti evangélium*hoz, ahol maga a Megváltó mondja: „éppen most ragadott meg engem az én anyám, a Szentlélek, egyetlen hajszálamnál fogva, és felvitt engem a nagy Tábor hegyére”, annak számolnia kell azzal a nehézséggel, hogy az Ige által keletkezett Szentlélek miképpen lehet a Krisztus „anyja”.

Mindazonáltal ezt a következő [részlet] segítségével is meg lehet magyarázni: ha ugyanis az, aki cselekszi a mennyei Atya akaratát az a [Krisztus] fivére, nővére és anyja, és ha a „Krisztus fivére” név nem csupán az emberi fajra, hanem az ennél istenibb rendűekre is kiterjeszthető, semmi helytelen sincs abban, hogy a Szentlélek az ő anyja legyen, különösen ha mindazokat, akik a mennyei Atya akaratát cselekszik, a Krisztus anyjának nevezik.¹

A fenti részlet kezdete számunkra a klasszikusnak tartott origenészi gondolatot sugallja, miszerint a Lélek alacsonyabb rendű az Igénél, hiszen az ő teremtménye. Szerzőnk azt is világosan hangsúlyozza, hogy ezt az alapbeállítást nem zavarhatja meg néhány odavetett szó. Ennek ellenére úgy érzi, hogy idéznie kell a *Héberék szerinti evangélium* meglehetősen elgondolkodtató fenti részletét, melyben Krisztus a Szentlelket az ő anyjának nevezi.² Origenész úgy oldja meg a kérdést, hogy meg sem próbálja aláásni az idézett apokrif evangélium tekintélyét,³ hanem a Mt 12,50-re⁴ hivatkozva békítő szándékú, és talán éppen emiatt elégtelennek tűnő magyarázatot szolgáltat. Nem tudjuk,

¹ Origenész: *Commentarium in Ioannem* II,11–12. In: *Sources Chrétiennes* 120., szerk. C. Blanc (*Sources Chrétiennes* 120., 157., 222., 290. és 385.), Paris: Cerf, 1966–1970–1975–1982–1992.

² A megragadásról szóló megjegyzés talán az Ez 8,3-mal is kapcsolatba hozható.

³ Origenész eljárása arra enged következtetni, hogy ez az eltűnt irat a második században meglehetősen nagy elismerésnek örvendhetett.

⁴ Ld. még Mk 3,35 és Lk 8,21.

hogy az ő számára a *Héberék szerinti evangélium* milyen tekintéllyel bírhatott,⁵ de biztos adatunk van arról (többek közt Hieronymus tollából is), hogy gyakran használta ezt az iratot.⁶ Mindemellett egy dolog bizonyos: még akkor is, ha ezt az evangéliumot Origenész a négy kanonikus evangéliumnál alacsonyabb tekintélyűnek tartotta, nem kísérelte meg a fenti ellentmondást azzal feloldani, hogy megtámadja az irat hitelre méltó voltát. Sőt, a később keletkezett tizenötödik *Jeremiás-homíliáiban* hasonló módon tér vissza ugyanehhez az idézethez:

Ha valaki elfogadja a következőket: „éppen most ragadott meg engem az én anyám, a Szentlélek, és felvitt engem a nagy Tábor hegyére” stb., az láthatja az ő [ti. Krisztus] anyját [*vagy*: láthatja, hogy ő az anyja].⁷

Origenész *Jeremiás-homíliái* 242 körül, azaz több mint egy évtizeddel a *János-kommentár* után keletkeztek.⁸ Ebben a Jer 15,10-hez fűződő igehirdetésben szerzőnk nem utal ismét a szinoptikus evangéliumokból ismert epizódra, hogy a Lélek állítólagos „anyaságára” a korábbi módszer segítségével nyújtson magyarázatot. Vajon ez azt jelenti-e, hogy Origenész, aki a fennmaradt munkái fényében egyébként nem értett egyet a Lélek isteni Anyaságával, egyszerűen azért nem kezdte ki ezt a gondolatot, mert ennek megbolygatása bizonyos korabeli keresztyén körökben ellenérzést szülhetett volna?

Fontos megjegyeznünk, hogy a körülötte kialakult bizonytalanságok ellenére a ma elveszettként nyilvántartott *Héberék szerinti evangélium* – az általánosnak mondható szakvélemény szerint – nem feltétlenül gnosztikus fogantatású.⁹ Ez lehet az egyik oka annak, hogy noha a gnosztikusokat különösebben nem szívelte, szerzőnk mégsem közvetlenül ezt az evangéliumot támadja meg. Arról is tudomásunk van, hogy egyes gnosztikus irányzatok – pl. a valentiniánusok – a Szentlelket szintén női személynek tartották. A *Fülöp evangéliuma*, mely feltehetően Szíriában a harmadik század második felében keletkezett, és amelyet a Nag Hammadi könyvtár második kötete őrzött meg, a következő világos kijelentést tartalmazza:

Vannak, akik azt állítják, hogy Mária a Szentlélektől fogant. Tévednek, és nem tudják, mit beszélnek. Vajon hányszor fordult elő valaha is, hogy asszony asszonytól fogant volna? Mária a szűz, akit nem szennyezett be semmilyen hatalom.¹⁰

Egy másik, szintén Nag Hammadiból származó evangélium, *Az igazság evangéliuma* – mely kb. 140 és 180 között íródott, és amelyet sokan magának Valentinusznak tulajdonítanak – a fentihez hasonló, következőképpen a később megszilárdult ortodox szentháromságtantól eltérő gondolatot tartalmaz:

Az Atya Logosza kijön [előjön] a Teljességbe [*vagy* a mindenségből], hiszen ő [az Ige] az Atya szívének gyümölcse és az ő akaratának kifejeződése [képe]. Ő tartja fenn a Teljességet. Kiválasztja és fel is veszi a Teljesség formáját [képét], megtisztít-

⁵ A fenti szövegben ugyanis így fogalmaz: ha valaki „ragaszkodik” vagy „hitelt ad” ennek az evangéliumnak.

⁶ Hieronymus: *De viris illustribus* 2. In: Migne, *Patrologia Latina* (a továbbiakban: PL) 23, 612. Ld. alább.

⁷ Origenész: *Homiliae in Ieremiam* 15,4. In: E. Klostermann, szerk., *Origenes Werke*, III. kötet (Die griechischen christlichen Schriftsteller, 6), Leipzig: Hinrichs, 1901.

⁸ Ld. pl. E. Schadel: *Origenes, Die griechisch erhaltenen Jeremiabomilien*, Bibliothek der griechischen Literatur, 10, Stuttgart: Hiersemann, 1980.

⁹ A *Héberék szerinti evangélium* eredetével és fontosságával kapcsolatban ld. pl. Sources Chrétien, 120., 262, 1-es jegyzet. Ld. még E. Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, IV. kiadás, 2 kötet, szerk. W. Schneemelcher, Tübingen: Mohr (Paul Siebeck), 1968, 89–90. és 104–108.

¹⁰ J. M. Robinson, szerk., *The Coptic Gnostic Library*, Leiden: Brill, 2000, II. kötet, 151. Vö. Adamik Tamás, szerk., *Csodás evangéliumok*, Budapest: Telosz kiadó, 1996, 86 (ford. Pesthy Monika).

ja azt és visszatéríti az Atyához és Anyához, a legédesebb Jézus[hoz] [ti. akinek a jósağa végtelen]. Az Atya megnyitja az ő keblét, és az ő keble a Szentlélek.¹¹

A fenti kijelentés egyezik Küroszi Theodorétosz következtetésével, aki a *Haereticarum fabularum compendium* címen ismert eretnek-ellenes munkájában (mely 452-453-ban készült) azt írja, hogy Valentinosz Istent *Metropator*-nak, azaz Anya-Atyának tartotta:

Ők [ti. a valentiniánusok] azt állítják, hogy Isten minden láthatót külön teremtet, és őt egyaránt nevezik Metropatornak, Atyának és Demiurgosznak.¹²

E rövid valentiniánus-gnosztikus kitérő után érdemes megvizsgálni, hogyan magyarázza Hieronymus a *Héberék szerinti evangéliumból* származó fenti idézetet.

A Mik 7,6-hoz írt kommentárjában „a meny az ő napára [támad]” mondatrész elemzése során Hieronymus a következőket írja:

Mindazáltal ha valaki olvasta az Énekek Énekét, és Isten Igéjét [sermo Dei] a lélek völgevényeként [sponsus animae] értelmezi, az hitelt ad a *Héberék szerinti evangéliumnak* is, melyet nemrég fordítottunk le (ebben a Megváltó maga mondja: „éppen most ragadott meg engem az én anyám, a Szentlélek, egyetlen hajszálamnál fogva”), és nem fog habozni, hogy kimondja: az Isten Igéje a Szentlélektől származik [ortum esse de spiritu], és hogy az [emberi] léleknek, amely az Ige menyasszonya, a Szentlélek anyósa, amely a héberben nőnemű szó: RUAH.¹³

A fenti szövegrészlet legalább két, különleges figyelmet érdemlő gondolatot sejtet. Először, hogy a Mikeás próféciját az Énekek Énekéből származó idézet segítségével oly módon magyarázza a szerző, hogy ezzel együtt gyakorlatilag egy apokrif evangélium hitelt, megbízhatóságát kívánja erősíteni. Továbbá, hogy még a negyedik század végén (pontosabban 391-392-ben, amikor Hieronymus ezt a kommentárt megírta), azaz az újszövetségi kánon lezárása után is a *Héberék szerinti evangélium* tekintélyét hangsúlyozva hivatkozik rá.

Mindezt egy latin teológus írja, és talán az sem mellékes, hogy a fenti idézetet követően Hieronymus még a Lk 1,35-öt is idézi annak bizonyítékeképpen, hogy az Ige, azaz Isten Fia a Szentlélektől születik. A fentebb idézett *Fülöp-evangélium*hoz képest – mely szerint asszony [ti. Mária] nem foganhat asszonytól [ti. a Szentlélektől] – Hieronymus látszólag (vagy szándékosan) nem vesz tudomást erről a logikai akadályról. Miközben a Szentleket az emberi lélek „anyósának” nevezi, megpróbálja másképpen megoldani a kérdést: arra hivatkozik, hogy a héber RUAH szó nőnemű. Mindemellett, a teljes szövegrész egyáltalán nem azt sugallja, hogy Hieronymus határozottan elvetné vagy elítélné a Szentlélek nőneműségének gondolatát. E hallgatóságos elfogadás egyik lehetséges magyarázata talán Hieronymus 408 és 410 között írt *Ésaiás-kommentárjában* keresendő, ahol az Ézs 40,9 magyarázataképpen szerzőnk a következőket írja:

A *Héberék szerinti evangéliumban*, melyet a nazarénusok olvasnak, az Úr ezt mondja: „éppen most ragadott meg engem az én anyám, a Szentlélek”. Senki se botránkozzon meg ezen, hiszen a „lélek” héberül nőnemű, míg a mi nyelvünkön [ti. a la-

¹¹ Ibid., I. kötet, 93 (23:30–24:10). Vö. Adamik Tamás, szerk., *Csodás evangéliumok*, 103. (ford. Pesthy Monika).

¹² Küroszi Theodorétosz: *Haereticarum fabularum compendium* I, 7. In: PG 83, 357.

¹³ Ld. PL 25., 1220–1222. Vö. Vanyó László, szerk., *Apokrifek*, Ókeresztény írók, II. kötet (Budapest: Szent István Társulat, 1988), 286.

tinban] hímnemű, a görögben pedig semleges. Az istenségben azonban nincs nem[iség].¹⁴

Ez a meglehetősen toleráns hozzáállás az ötödik század elején – különösen a Szentlélek elleni herézisek (pl. a makedonianizmus) 381-es zsinati elítélését követően – mindenképpen rendkívül pozitívnak (sőt akár merésznek is) tűnhetett. Az a tény, hogy egy nyilvánvalóan apokrif evangélium kapcsán¹⁵ szerzőnk a Szentháromságon belüli „nemiség” kérdésében ennyire nagyvonalúan nyilatkozik, legalább két kérdést szül:

1. Vajon úgy érezte-e Hieronymus, hogy még mindig túl sok az olyan ortodox hívő, aki ragaszkodik a *Héberék szerinti evangélium*hoz, és így annak tekintélye ellen irányuló bármilyen közvetlen támadás kárt okozhat?
2. Valóban azt hitte-e, hogy a Szentlélek isteni anyaságának bármennyire is rejtett és áttételes elfogadása (a héber szó nőneműsége ellenére) nem fog hatalmas teológiai zűrzavart okozni?

Kétségtelen, hogy nagyon nehéz felkutatni és meghatározni minden olyan tényezőt, mely Hieronymus fenti megoldását befolyásolhatta, annál is inkább, mivel ő maga megismétli ezt a magyarázatot az Ez 16,13-hoz írt kommentárjában (mely még később, azaz 410 és 415 között keletkezett).¹⁶ Bármí is lehetett az ok, az Origenésszel való összehasonlításból levonhatunk legalább egy világos következtetést. Amit Origenész csaknem két évszázaddal korábban, a szentháromságtani viták szempontjából sokkal kevésbé „dogmatikus” korban tett – ti., hogy teljesen kizárta a Lélek isteni anyaságának minden lehetőségét és inkább a Mt 12,50 meglehetősen felületes magyarázatával élt – még mindig sokkal „dogmatikusabb” álláspontot tükröz, mint a Hieronymus toleráns viszonyulása egy olyan időszakban, amikor a Szentháromsággal kapcsolatos tanbeli kérdések sok teológus érdeklődésének középpontját képezték, és már az enyhe elhajlás vagy az elnéző kompromisszum esetén is súlyos kritika illethette a szerzőt. Az utóbbi esetében talán túl kevés az a magyarázat, hogy Hieronymus az általa éppen lefordított evangéliumot akarta volna így népszerűsíteni, hiszen a támadhatóság veszélyét nem szabad lebecsülnünk.

Egyszerűen fogalmazva: vajon megérte-e ez az apokrif evangélium a két teológus által vállalt kockázatot? A rendelkezésre álló bizonyítékok és az iratból fennmaradt kevés töredék¹⁷ alapján erre nem tudunk megnyugtató választ adni. Mindazonáltal annyi megállapítható, hogy mind Origenészt, mind Hieronymust nem csupán a *Héberék szerinti evangélium* szövege, hanem annak olvasótábora is befolyásolhatta.

Egyrészt majdnem kényszerítő következtetésnek tűnhet az a felvetés, miszerint a *Héberék szerinti evangélium* önmagában még az ötödik század elején is akkora tekintéllyel rendelkezett, hogy akár a Hieronymuséhoz hasonló kompromisszum is megengedhető volt. Másrészt, Szidéi Philipposz szavainak fényében e megállapítás mégsem tűnik egy-

¹⁴ Ld. PL 24., 405.

¹⁵ A *Héberék szerinti evangélium* 408-ban minden szempontból apokrifnek számított már.

¹⁶ Itt Hieronymus így fogalmaz: „A Bírák könyvében *Debórától* olvasunk. A név jelentése *méh*. Az ő prófécijája a legédesebb méz, és a Szentlélekre vonatkozik, akit a héberben egy nőnemű főnévvel RUAH-nak neveznek. A *Héberék szerinti evangélium*ban, melyet a nazarénusok olvasnak, a Megváltó ezzel a mondatl mutatkozik be: „éppen most ragadt meg engem az én anyám, a Szentlélek”. Ld. PL 25., 137.

¹⁷ A *Héberék szerinti evangélium* eredetileg 2200 versből állott, csupán 300-zal kevesebből, mint a kanonikus Máté-evangélium. Ez az adat Konstantinápolyi Nikephorosztól származik, aki a kilencedik század első felében alkotta meg *Khronographiáját*. Ehhez csatolta a kánon katalógusát (a *Sztyichometriát*), melynek eredete vitatott, noha nincs kizárva, hogy Jeruzsálemből származik.

értelműnek. 430-ban írt *Egyház történetének* egyik fennmaradt részletében Philipposz ugyanis azt írja, hogy a legtöbb régi tanító teljesen elvetette a *Héberék szerinti evangéliumot*, az ún. *Tamás-evangéliumot* és a *Péter-evangéliumot*, azt állítván, hogy ezek az iratok eretnekek munkái.¹⁸

Philipposz nem igazán hivatkozhatott Hieronymusra, mint „a régi tanítók” egyikére – és nem csupán azért, mert Hieronymus csak tíz évvel a Philipposz *Egyház történetének* megírása előtt halt meg, hanem azért sem, mert ő valóban nem tartozott azok közé, akik „teljességgel elvetették” a *Héberék szerinti evangéliumot*. Ezzel szemben Origenész mindenképpen a „rég tanítók” kategóriájába tartozott – még annak ellenére is, hogy az ötödik század első felében egyes nézeteit bírálni kezdték –, de még ő sem utasította el vagy cáfolta meg egyértelműen ezt az iratot. Ugyanez mondható el Didümoszról és Epiphanioszról is.

Továbbá, noha ezt az apokrif iratot Quasten a második századra teszi,¹⁹ ha hihetünk Hieronymus tanúságának,²⁰ akkor ezt az evangéliumot már a 110-ben vértanúhalált halt Antiochiai Ignatiosz is ismerhette, és így akár már az első évszázad végén elkészülhetett.²¹

Mindazonáltal, bármikor is történt a *Héberék szerinti evangélium* végleges formájának írásba foglalása (ez ugyanis nem eshetett a második század első felénél későbbre), világos, hogy ez az apokrif irat a legkorábbi keresztyén időkől származó teológiai ágazatok egyik fontos irányvonalát őrizte meg számunkra – és e nézetek közül jó néhány (így a Lélek anyaságának gondolata is) feltételezhetően a tanfejlődés során került ki a dogmatikai köztudatból. Mindennek ellenére ezt az iratot legalább két elismert keresztyén teológus nagy becsben tartotta, és közülük egyik sem volt hajlandó a szöveg önmagában való tekintélyét megkérdőjelezni. Valóban nagyon sajnálhatjuk, hogy ez az evangélium elveszett, hiszen úgy tűnik, elég értékes és megbecsült volt ahhoz, hogy mind Origenész, mind Hieronymus vállalja érte saját tanítói tekintélyének (legalábbis részleges) kockáztatását. Olyan evangéliumszövegről van szó, mely állítólag a kanonikus Máté héber változatát is tartalmazta, valamint más írásokat, és amely töredékessége ellenére valóban megőrizte számunkra az őskeresztyének egy csoportjának a Szentháromságra vonatkozó nézeteit. E felfedezés külön érdekessége, hogy a Lélek anyaságának gondolatát őrző őskeresztyén csoport(ok) a fentiek értelmében nem (csak) az ún. gnosztikusok irányzatához tartoztak. Szinte kínálkozik a párhuzam, amely az 1Móz 1,2 értelmében a vizek felett lebegő Lélek (ti. a RUAH, aki „kotel”) és Jézusnak Jeruzsálemhez intézett figyelmeztetése között észlelhető:

¹⁸ Ld. B. Blatz – W. Schneemelcher: *Das Thomas Evangelium, Einleitung*. Online. HTTP: <<http://www-user.uni-bremen.de/~wie/texteapo/thom-einleit.html>> (megnyitva: 2005. aug. 8-án). Ld. még Vanyó, *Apokrifek*, 291.

¹⁹ J. Quasten, *Patrology*, 4 kötet, Utrecht: Spectrum, 1950–1986, I, 112.

²⁰ Hieronymus nemcsak olvasta, hanem mind görögre, mind latinra le is fordította a *Héberék szerinti evangéliumot*. Ld. *De viris illustribus* 2 in PL 23., 612.

²¹ Ld. Hieronymus: *De viris illustribus* 16. In: PL 23., 633. Ignatiosz idézete körül (mely Hieronymus szerint a *Héber szerinti evangéliumból* való) kialakult némi vita, ugyanis Origenész ezt az idézetet egy *Doctrina Petri* c. munkából valónak mondja (ld. Origenész: *De principis*, Előszó 8). A kérdés bővebb kifejtéséhez ld. pl. B. Jackson (ford.), *The Ecclesiastical History, Dialogues, and Letters of Theodoret*, szerk. H. Wace and Ph. Schaff (A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of The Christian Church, III köt.), Oxford: James Parker, 1892, 201., 1306-os jegyzet.

Jeruzsálem, Jeruzsálem! Ki megölöd a prófétákat, és megkövezed azokat, a kik te hozzád küldettek, hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképpen a tyúk egybegyűjti kis csirkéit szárnya alá; és te nem akartad (Mt 23,37; vö. Lk. 13,34).

A fenti – természetesen rendkívül hiányos – bizonyítéksorozat alapján talán megengedhető az a következtetés, miszerint ha az ógyház egészében a Szentleket Isten Hármasegységén belül nem is tekintették női-anyai típusú hüposztázisznak, mindenestre több mint valószínű, hogy nem csupán elszigetelt gnosztikus körök, hanem más őskeresztyén közösségek (pl. a nazaréusok, ebioniták és további, Origenész és Hieronymus idejében még ortodoxnak tartott csoportok) is vallottak ehhez hasonló nézeteket, sőt mi több: e gondolatokat (általános elfogadottságuk hiányának dacára is) némely teológusok bizonyos mértékig még az ötödik század elején is megtűrték.

A jelen tanulmány rövid függelékeként szeretnék hozzászólni egy eléggé gyakran felmerülő, de csak részlegesen érintett kérdéshez. Magyar vonatkozásban külön kutatói érdeklődésre tarthat számot az a tény, hogy miközben dogmatikai szempontból kétségtelenül az I. és II. egyetemes zsinatok határozataihoz igazodott, a magyar teológiai nyelv nem volt hajlandó lemondani a „Lélek” szóról a „Szellem” javára, noha ez úgymint az első próbálkozást a tizenötödik század első felében készült magyar huszita bibliafordítás jelentette, ahol a Vulgatában szereplő „Spiritus Sanctus”-t Pécsi Tamás és Újlaki Bálint „Szent Szellet”-ként próbálta visszaadni. Mai szóhasználatunk szerint érthető az azóta többszörösen leterhelt „szellem” fogalomtól és névtől való idegenkedés. Mégis érdekes, hogy a tizenhatodik századi reformáció korában elinduló magyar bibliafordítások szinte tudomást sem vesznek a jó száz évvel korábbi huszita próbálkozásról, és mind a *pneumát*, mind a *pszüchét* „lélek”-kel fordítják. Anélkül, hogy e rövid írás legvégén újabb problémát vetnénk fel, érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy a magyar teológus fül számára a Lélek, mint Isten Lelke legalább annyira jelent *befogadást*, mint *kiáradást*. Egyetlen, a Szent Lélekkel kapcsolatos bibliai eseményt sem tudnánk *magyar füllel* másképpen hallgatni, mint az egyszerre *kiáradó* és *befogadó* Lélekről szóló bizonyosságtételt. Ez azonban korántsem mondható el egyértelműen pl. az angol nyelvben ma már általánossá vált *Holy Spirit* névről (mely a *Holy Ghost* helyébe lépett), és amelyben a *kiáradás* (mint elsősorban férfiúi princípium) egyértelműen benne van, viszont a *befogadás* (mint alapvető női kvalitás) ha nem is hiányzik teljesen, de sokkal kisebb hangsúllyal szerepel. A pneumatológia vagy a szentháromságtan megváltoztatási szándéka nélkül érdemes volna abban az irányban kutatást végezni, hogy vajon miért ragaszkodtak bibliafordító eleink már a reformáció századában a „Lélek” kizárólagos használatához, noha dogmatikájuk egyértelműen a „Pneuma-Spiritus” eszmerendszeréhez igazodott?

The Holy Spirit as the Mother of the Son?

Origen's and Jerome's Interpretation of a Surviving Fragment from *The Gospel according to the Hebrews*

This short study explores a couple of occurrences in Origen's commentaries concerning a fragment from the lost *Gospel according to the Hebrews*, in which Christ allegedly refers to the Holy Spirit as to his Mother. The analysis of the manner in which Origen treats this question, and how it appears in Jerome's commentaries, as well as the method it is addressed in other apocryphal gospels (i.e. the Coptic *Gospel of*

Philip as well as the *Gospel of Truth*), may lead us to conclude that although it cannot be claimed that the Holy Spirit was generally viewed as a feminine-motherly hypostasis within the Trinity by Early Christendom, nevertheless, it seems more than likely that not only some restricted Gnostic circles nourished such ideas, but also other ancient Christian communities outside the Gnostic trend, and that this view was to a certain extent tolerated – albeit not universally accepted – by some theologians until perhaps as late as the beginning of the fifth century.

